

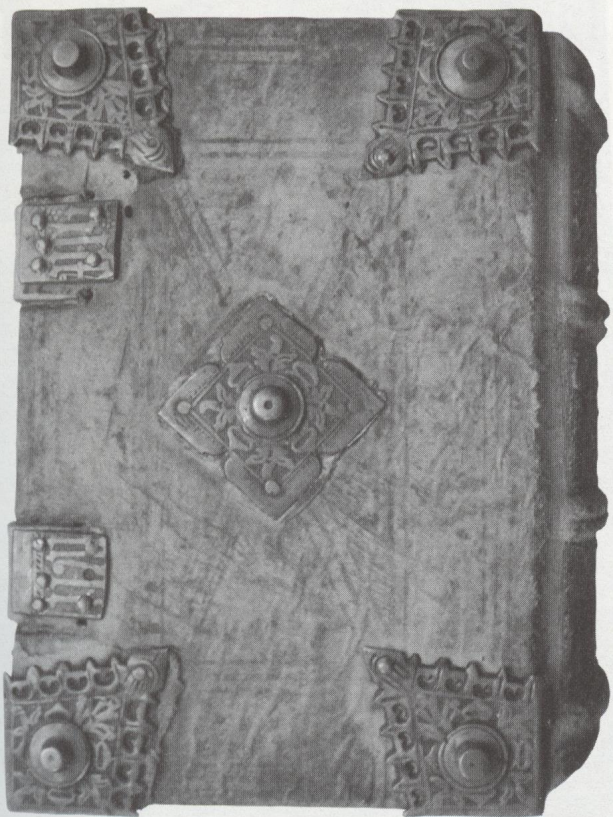
E. S. MESTER-METSZETEK ISMERETLEN PÉLDÁNYAI A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN

A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött, Cod. Lat. 109 jelzetű kézirat nemcsak filológiai, hanem művészettörténeti vonatkozásai miatt is jelentős emlékünknél.¹ Az első és hátsó kötéstábla belső oldalára ragasztott, a restaurálás során leválasztott két, eddig nem attribuált rézmetszet az 1450–1470 között működő német metsző, E. S. mester oeuvre-jébe tartozik.² Vizsgálatuk megvilágítja a metszetek terjesztésének és a mester kapcsolatrendszerének új aspektusát.

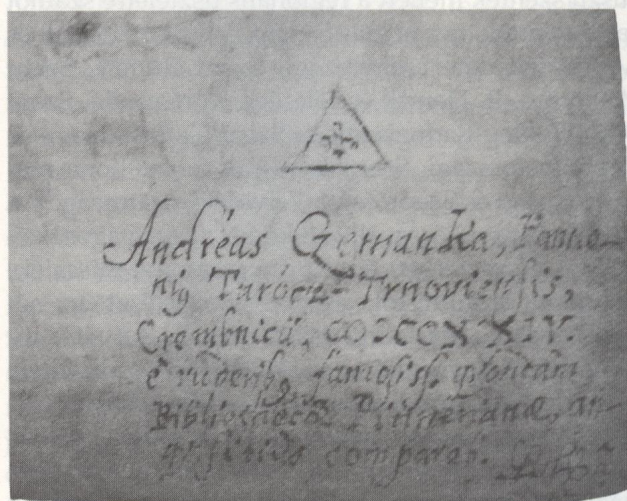
A 15. század harmadik negyedében készült latin nyelvű kézirat műfaja imádságoskönyv. A kódexet feketével vonalazott és keretezett papírra írták. A lapok átlagos mérete 142 × 102 mm, a kézirat jelenlegi terjedelme 387 lap. A lapok szennyeződése

folymatos használatra utal. A tiszta és szabályos *gothica cursiva textualis* egy kéz műve. Az egyhasábos írás folyamatos, üres oldal a kódexben nem található. A kódex első és hátsó kötéstábláját belül egy-egy utólag kézzel színezett rézmetszet díszítette.³ A szövegtestben nincs ábrázolás, az imádságok kezdetét piros színnel írt címek emelik ki. A kézirat végéről négy lapot kiteptek, így a kódex eredetileg 391 lapból állt.

A kódexet fatáblára húzott, erősen sérült és szakadozott bőrkötés borítja, amelyet sarok- és középvérek díszítenek. A kötéstáblákat záró két kapcsot a restaurálás során pótolni kellett. A pergamen-előzéklapon, az elhalványult tollpróbák alatt a jobb alsó sarkokban található possessor-bejegyzés – „Andreas Czemanka, Pannonius Turócz-Trnoviensis Crembnicii MDCCXXIV. e ruderibus famosissimae quondam Bibliothecae Pinneranae acquisitius comparabat” – segít visszavezetni a kódex provenienciáját a 17. század második feléig. Eszerint a kéziratot a besztercebányai Pinner-család magánkönyvtárából, melyről 1671-ben jegyzék készült,⁴ Czemanka András vásárolta meg 1724-ben. Tőle kerülhetett a kódex a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárába, melyet a rend 1773-as feloszlata után Budára, majd Pestre

1. Imádságoskönyv, 15. század harmadik negyede.
A kódex hátsó kötéstáblája. Budapest, Egyetemi Könyvtár,
Cod. Lat. 109.

2. Andreas Czemanka possessor-bejegyzése (1724)
a pergamen előzéklapon

szállítottak. A gerincére Nagyszombatban írták fel a „Psalterium Achilles” címet. Az első kötéstábla belső oldalára beragasztott, Pietàt ábrázoló metszet alatt 19. század eleji szöveg – „Inscriptus Catalogo MSC sub Psalterium, accedunt Orationes Doct. Achillis VIII. E.” – azt tanúsítja, hogy a kódexet bejegyezték az Egyetemi Könyvtár katalógusába.

A kézirat keletkezési körülményeire vonatkozó közvetlen utalás a kódexben nem található. Ha volt is ilyen, az legfeljebb az elveszett utolsó lapokon kaphatott helyet. Így nincs más lehetőség, mint megvizsgálni a kézirat tartalmát, s ebből következtetni a keletkezés körülményeire.

A kézirat négy fő szerkezeti egységét Achilles doktornak az egyházi év ünnepeire írt verses imádságai, Szűz Mária ünnepeihez fűződő imádságok, szentekhez szóló imádságok és különböző alkalomokhoz kapcsolódó imádságok, himnuszok, litániák alkotják. Az áttekintést tartalomjegyzék segíti.

A kézirat első fő szövegegységét a pictaviai „doctor Achilles”-nek a francia király számára összeállított imádságoskönyve alkotja.⁵ Ebben a részben az Adventtől Pünkösdig tartó időszakban az egyházi év fő ünnepeire szánt imák találhatók. A fő ünnepeknél, így például Húsvétvasárnapnál, a zsolozsma megfelelő részei olvashatók. Egyes imádságokhoz megjegyzés kapcsolódik arra vonatkozóan, hogy mikor, milyen gyakorisággal kell mondani a szöveget.⁶ Ezt a részt Szűz Mária ünnepeihez kapcsolódó tizenkét ima követi, ugyancsak az egyházi év rendjében, Gyertyaszentelő Boldogasszonytól Mária születése ünnepéig.⁷ A harmadik fő rész sanctorale, melyben szentekhez szóló imádságokat találunk, többnyire ugyancsak az egyházi év menetének megfelelően.⁸ Az ebben szereplő szentek vizsgálata sokat segít a kódex keletkezési helyének meghatározásában.⁹ Az Európa-szerte elterjedt kultuszú szentek mellett a regionális tiszteletre számot tartó szentek, így például Szent Zsigmond, Cirill és Metód jelenléte csehországi, Szent Rupert, Szent Walburga, II. Henrik és felesége Kunigunda, Szent Afra, Boldog Radegundis és Szent Gallus közép- és dél-németországi, Szent István és Szent Ilona magyarországi és Szent Zsófia felvidéki sajátosság.¹⁰ A sokféle rítusból összeállított kódex az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ún. pozsonyi missalékkal mutat tartalmi rokonságot.¹¹ Ezt a részt egy német nyelvű Mária-imádság zárja.¹² Az „O du almechtige Keyserine aller würdigkeyt o du edele Konigyne aller mildigkeyt” kezdetű imádság és változatai más, tisztán német nyelvű kódexekben is előfordulnak.¹³ A negyedik részben különböző egyházi ünnepekre szóló imádságokat találunk, s ezek közé ékelődik be a tartalomjegyzék. A csehországi provenienciát támasztja alá, hogy a Szent Mártához

szóló imádság után „Walfframus Pragensis archiepiscopus [1396–1402] dedit quadraginta dies indulgenciarum Similiter Johannes Olomueensis de [Neumarkt] Episcopus [1364–1380] dedit x1 dies indulgenciarum eam deuote dicentibus” megjegyzést találjuk.¹⁴

A kódex első kötéstáblájáról leválasztott metszet a Pietàt, a hátsó tábláról leválasztott metszet Szent Sebestyén mártíromságát ábrázolja. Mindkét metszet az 1450 és 1470 között a Felső-Rajna vidéken működött jelentős német metsző, E. S. mester oeuvre-jébe tartozik (Lehrs 33, 157).¹⁵ Mielőtt elemeznénk a két metszetet, szükséges érinteni a mester műveinek néhány fontos datálási kérdését. A 20. század elejétől kezdve a mester munkásságának fő szakértői, Max Lehrs és Max Geisberg, három fő korszakot különítettek el az életműben: a korai korszakot 1440–1450, a középső korszakot 1450–1460, a késői korszakot 1460–1467 közöttre tették. Alan Shestach is elfogadja ezt a korszakolást, ő azonban a mester működésének kezdetét 1440 helyett 1450-re teszi.

E. S. mestertől a kutatás összesen négy Szent Sebestyén mártíromsága-ábrázolást tart számon.¹⁶ A kódexbe ragasztott lap drámai erővel, sokalakos

3. E. S. mester: Szent Sebestyén mártíromsága (A kódex hátsó kötéstáblájának belsejéről leválasztva)

kompozícióban ábrázolja a mártíromságot. Az előtérben balra látjuk a szentet egy kiszáradt fához kötözve. Balját a fa egyik felső ágához kötözték, jobbát hátracsavarták. Testét már több nyíl megsebesítette. Arcát az égre emeli, göndör haja a hátára omlik. Leszaggatott ruhája lábánál hever. Háta mögött egy szolga egy eltévedt nyilat húz ki a fatörzsből. A szenttől jobbra két szolga áll, a háttérből egy harmadik szolga nyilaz a mártírra. A három szolgát a mester a nyilazás különböző fázisaiban ábrázolja: a középben előtérben álló alak éppen felhúzza az íjat, a középben hátul álló feszült figyelemmel céloz, a jobboldali pedig éppen kilövi a nyilat. A háttérben jobbra két alak kíséri a kivégzőparancsot adó helytartót. A horizontot a lap szélén kétoldalt sziklák, középben egy város fala és tornyainak képe zárja.

Szembetűnő, hogy a metszeten tollal, utólagosan végzett, néhol karikatúrisztikus javítások láthatók. Felmerült, hogy a metszet próbanyomat lenne, s a mester korrekcióit tartalmazná, de ebben az esetben a vonalaknak élesebbeknek és vékonyabbaknak kellene lenniük. A valószínűség szerint a megkopott vonások megerősítését szolgáló tollvonások egy későbbi kéz művei. A többi ismert levonattal összeha-

sonlítva a budapesti példányon szembetűnő a modellálás hiánya, ami arra enged következtetni, hogy a megkopott rézlap késői levonatával van dolgunk.

Az első kötetábláról leválasztott Pietà-metszet a gótikus Pietà-szobrok típusát követi: Mária a földön ülve ölében tartja halott fiát. Kendővel fedett fejét enyhén balra hajtja, kezét imára kulcsolja. Köntösének bő redői közül élesen kiemelkedik Krisztus megkínzott testének megtört vonala. Krisztus jobb karja a földre hanyatlik. Tövískoszorús fejét a Mária jobbán térdelő János tartja. Mária balján a kibontott hajú Mária Magdolna térdel. Mária arcának és köntöse redővetésének rokon ábrázolását találjuk a mester két Keresztrefeszítés-metszetén,¹⁷ és az 1464-re datált, szignált, imádkozó Máriát ábrázoló lapon.¹⁸ Mária Magdolna fejtartása a mester enyhén oldalra billentett, kibontott hajú Mária-típusával mutat rokonságot.¹⁹

Közhelynek számít németalföldi hatásról beszélni E. S. mester művészetében, s ez az általunk vizsgált két metszeten is jól kimutatható.²⁰ Az alakok elrendezése Nicolaus Gerhaert van Leyden berlini Madonna a gyermek Jézussal és Szent Annával szobrát idézi.²¹ Előképeket azonban a francia és a német grafikában és festészetben is találunk. A Pietà-metszet feltételezhető előképeit német fametszeteken találjuk meg.²² A két párhuzamba állítható fametszeten a kereszt tövében ülő Mária ölében tartja Krisztus testét, János Krisztus fejét tartja, Mária Magdolna a lábánál térdel. Eltérés E. S. mester ábrázolásához képest, hogy Mária nem imádkozik, hanem a testet tartja és Krisztus jobb karja nem hanyatlik a földre.

E. S. mester művészetének hatását az itáliai festészetre már számos tanulmány tárgyalta.²³ Az általunk vizsgált két metszet további adalékokat nyújt az eddigi képhez. Az E. S. mester által többször ábrázolt Szent Sebestyén mártíromsága-jelenet hatása tetten érhető Carlo Crivelli festészetében.²⁴ A matelica S. Francesco Ottoni-kápolna oltárának jobb oldali belső predella-táblája (1491–1492) többalakos jelenetként ábrázolja Szent Sebestyén mártíromságát.²⁵ A szent a fa egyik felső ágához kötözött karja, a három nyilazó szolga gesztusai és az árka-dos épület hátsó udvarában megjelenő vörös ruhás előjáró alakja E. S. mester azonos témájú metszeteinek ismeretét tükrözi. A milánói Museo Poldi Pezzoliban őrzött, az 1480-as évek végére datálható Szent Sebestyén-táblán a fához kötözött mártírt szemből, egyedül ábrázolja Crivelli. A fatörzs egyik felső ágához kötözött bal kar motívuma itt is megjelenik. Más képein, mint például a camerinói dóm oltárán és a fabrianói S. Francesco Oradea-kápolna számára festett Madonna gyermekkel-oltáron, amelyeken szintén egyalakos frontális ábrázolást látunk, Crivelli nem alkalmazza a felemelt, fához

4. E. S. mester: Pietà (A kódex első kötetáblájának belsejéről leválasztva)

5. E. S. mester Szent Sebestyén-metszete eredeti helyén, restaurálás előtt

kötözött kar motívumát.²⁶ A Pietà-metszet ismerete sem érzékelhető Crivellinél. Bár sokszor megfestette a jelenetet, nem a Mária ölében nyugvó halott Krisztust ábrázolta, hanem a Sírbatételt.²⁷

E. S. mester metszetei a magyarországi művészetre is jelentős hatást gyakoroltak a 15. század második felében és a 16. század elején. Kódexeken – így például Kálmáncsehi Domonkos Missaléjában – kívül a bakabányai Mária-oltáron és a Magyar Nemzeti Galériában őrzött jánosréti főoltáron találkozzunk átvételekkel.²⁸

E. S. mester metszetei nemcsak önállóan, egylapos formában terjedtek, illetve maradtak fenn. Más eseteket is ismerünk, ahol kódexben találhatók.²⁹ Így például a regensburgi Sankt Emmeramból származó, a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban

őrzött breviáriumban egy új szövegrész előlapjaként találkozunk einsiedelni „Kis angyalünnep” (Kleine Engelweihe) témájú metszetével.³⁰ Az ugyancsak a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban található Tegernsee-i psalteriumban egy Mária-imádsághoz szorosan kapcsolódóan helyezték el a „Kígyón taposó Madonna” (Madonna auf der Schlange) ábrázolását.³¹

Összegezve megállapítható, hogy a két metszetet tartalmazó kódex feltehetően 1460 körül készült, valószínűleg laikus használatra Dél-Németországban vagy Csehországban, esetleg a Felvidéken. A kötéstáblák belső oldalára beragasztott két metszet E. S. mester oeuvre-jébe sorolható, így az eddig mindössze két példányban ismert Pietà (Párizs, London) és a hét példányban ismert Szent Sebes-

6. E. S. mester Pietà-metszete eredeti helyén, restaurálás előtt

tyén mártíromsága-metszetből (Berlin, Drezda, Klein-Oels, London, München, Róma, Bécs) egy-egy újabb példány vált ismertté. A két metszet ikonográfiai előzményeinek vizsgálata tanúsítja a mester sokféle forrásból táplálkozó művészetét. A Szent

Sebestyén mártíromsága-ábrázolás egyes elemeinek hatása megragadható Carlo Crivelli festészetében, tanúsítva ezzel E. S. mester művészetének széles körű elterjedését.

Tüskés Anna

1 Köszönöm Knapp Évának, hogy lehetőséget biztosított a kódex kézbevételére és szakmai tanácsokkal segítette kutatásomat. Köszönöm továbbá Holm Beversnek, Gerszi Teréznek és Marosi Ernőnek a grafikai, illetve Sarbak Gábornak és Tóth Péternek a filológiai elemzésben nyújtott segítségüket.

2 Mezey László leírása szerint: „In teguminibus imagines incisae s. XVI adglutinata. Anteriori teg. Maria plorans super filium cum Ss. filium cum Ss. Iohanne Ev. Et Maria Magd., post. Teg. Martyrium s. Sebastiani repraesentatur.” *Ladislaus Mezey: Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. Budapest 1961, 178–179.*

3 A két rézmetszetet a 2004-es restaurálás során Juhász János leválasztotta a kötéstábláról. L. Restaurálási dokumentáció, 2004. október 25. A kódex mellett őrizve.

4 *Viliam Čičaj: Bányavárosi könyvkultúra a XVII–XVIII. Században. Szeged 1993, 27.*

5 Ff. 1r–60v: Orationes de tempore. „Nota iste orationes hic sequentes Composuit honorabilis doctor Achilles In Pigauia in Francia domino suo regi ibidem” – Az Achilles doktor személyének azonosítására tett kísérletek eddig nem jártak sikerrel.

6 Ff. 12v–13r: Oratio vere aurea de Nativitate Christi frequentius dicenda.

7 Ff. 60v–83r: Orationes de S. Maria.

8 Ff. 83r–187v: Orationes de Sanctis et ad diversa.

9 Mivel a kódex eddigi tartalmi leírásai hiányosak, fontosnak tartom a benne szereplő tematikák részletes ismertetését. 83r: De Sancto Fabiano; 83r: De Sancto Sebastiano martyre; 85r: Alia de eodem; 85v: De Sancta Agnete virgine; 86v: De Thimotheo apostolo; 87r: De Sancto Polycarpo; 87r: De Sancto Carolo imperatore; 87v: De Sancto Iohanne Chrysostomo; 87v: De Sancto Ignatio martyre; 88r: De Sancta Brigitta; 88r: De Sancto Blasio martyre; 89r: De Sancta Agatha; 91r: De Sancta Dorothea; 93r: Alia de Sancta Dorothea; 94r: De Sancta Helena regina; 95v: De Sancta Scholastica; 96r: De Sancto Valentino; 96v: De cathedra Sancti Petri; 98v: De Sanctis Cyrilli et Methodii; 99r: De Sancto Longino martyre; 99v: De Sancta Gertrude virgine; 100r: De Carolo imperatore; 100v: De Beato Gastulo martyre; 101r: De Sancto Ruberto; 101r: De Leo confessor; 101v: De Sancta Eufemia martyre; 101v: De Sanctis Tiburtio et Valeriano; 102r: De Sancto Vitali martyre; 102v: De Sancto Petro martyre; 102v: De Sancta Walburga virgine; 103r: De Sancto Sigismondo martyre; 104v: De inventione Sanctae crucis; 106r: De Sancto Godehardo; 106v: De Sancto Iohanne ante portam Latinam; 107r: De Sancta Sophia et filiabus suis; 108v: De Sancto Urbano; 108v: De Sancto Bonifacio martyre; 109r: De Barnaba apostolo; 109v: De Sanctis Vito et Modesto; 110v: Decem milium militum; 113r: De Sancto Elygio confessor; 113v: De Sanctis Petro et Paulo apostolis; 114v: De Sancto Henrico imperatore; 117r: Sequitur de aliis in divisione apostolorum; 118r: De Sancto Apollinari martyre; 120r: De septem dormientibus; 120r: De Sancta Martha; 121r: De Sancto Petro ad vincula; 122v: De Sancto Stephano papa; 123r: De Sancto Oswaldo; 124r: De Sancto Donato episcopo et martyre; 124r: De Sancta Afra martyre cum sociabus; 124v: De Sancto Cyriaco et sociorum eius; 125r: De Sancto Tiburtio martyre; 125r: Radegundis ancille; 125v: De Sancto Hyppolito et sociorum eius; 126r: Eusebii

confessoris; 126r: Arnolphi confessoris; 126v: Stephani regis; 127r: Beati Bernhardi doctoris; 129r: De Sancto Ludovico confessor; 129v: De Sanctis Timotheo et Apollinari martyribus; 129v: De Sancto Bartholomeo apostolo; 132r: De decollatione Sancti Iohannis baptistae; 132v: De Sanctis Felice et Adaucto; 133r: De Sancto Aegidio abbate; 133v: Cunigundis imperatricis; 134r: Materni confessor; 134v: De exaltatione Sanctae Crucis; 136r: De Sancta Eufemia virgine; 136v: De Sancto Lamberto martyre; 137r: In conceptione Sancti Iohannis Baptistae; 137v: De Sanctis Cosma et Damiane; 138r: Michael archangele; 139v: Alia de Sancto Michael Archangelo; 141r: De Sancto Remigio et sociorum eius; 141r: Gereonis et sociorum eius; 142r: De Sancto Calixto; 142v: De Sancto Gallo confessor; 143r: Ianuarii et sociorum; 143r: De Sancta Ursula cum sodalibus; 145r: De Sancto Severo episcopo; 145v: De Sancto Severino episcopo et confessor; 146r: De Sanctis Crispino et Crispiano martyribus; 146r: De omnibus sanctis; 152v: Oratio ad finitis dicitur missa defunctorum; 161r: De commemoratione animarum; 162r: De Sancto Leonardo confessor; 163v: De Sancto Briccio; 163v: Othmari confessor; 164r: Sancti Columban; 164v: De Sancta Felice virgine; 164v: De Sancta Caecilia; 164v: De Sancto Nazario episcopo; 167r: De Sancta Barbara; 170r: Alia oratio de Sancta Barbara; 172r: Alia oratio de Sancta Barbara; 173r: Alia oratio de Sancta Barbara; 175v: Alia oratio de Sancta Barbara; 178r: De Sancta Catherina virgine; 178v: De Sancta Lucia virgine; 180r: De Sancta Otilia virgine; 181r: De Sancto Thoma Cantuariensi archiepiscopo; 181v: Sequitur de Sancto Latrone oratio; 183r: Sequitur de Lancea Domini; 183v: In transfiguratione Christi; 184v: De Spinea Corona Domini; 185r: De Sancto Silvestro papa; 185r: De beata virgine Maria.

10 *Madas Edit: Középkori Zsófia-legendáink latin forrása. In: Tarnai Andor-émlékkönyv. Szerk. Kecskeméti Gábor. Budapest 1996, 173–179; Judit Sebő: A Holy Matron and Her Daughters: Saint Sophia in Late Medieval Hungary. In: Annual of Medieval Studies at CEU. Vol. 11 (2005) Edited by Katalin Szende and Judith A. Rasson. 121–144.*

11 *Bartoniék Emma: Codices latini medii aevi. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke, XII. Codices manu scripti latini, I.) Budapest 1940, 189–197.*

12 Ff. 185r–187v De beata Virgine Maria «O du almechtige Keyserine aller würdigkeyt o du edele Königin aller mildigkeyt» Ad hanc orationem de Beata Virgine Innocentius papa concessit sex milia annarum.

13 München, Universitätsbibliothek, 8° Cod. ms. 120., ff. 199r–201r; Dessau, Stadtbibliothek, Georg. 2. 4° ff. 8r–8v; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 16. ff. 61v–63v. *Gisela Kornrumpf – Paul-Gerhard Völker: Die deutschen mittelalterlicher Handschriften der Universitätsbibliothek München. Wiesbaden 1968, 223; Franz-josef Pensel: Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in der Stadtbibliothek Dessau. Berlin 1944, 4; András Vizkelety: Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. I., Wiesbaden 1969, 33; Wolfgang Stammeler: Mittelalterliche Prosa in deutscher Sprache. In: Deutsche Philologie im Aufriß. 2. Aufl. Bd. II., Berlin 1960, 749–1102.*

14 F. 343.

15 E. S. mester életművéről I.: *Max Lehrs*: Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im 15. Jahrhundert. Bd. 2, Wien 1910 (L.); *Max Geisberg*: Die Kupferstiche des Meisters E. S. Berlin 1923; *Max Geisberg*: Der Meister E. S. (Meister der Grafik, Bd. 10) Leipzig 1924; *A. Pestalozzi-Pfiffer*: Der Meister E. S. und die Schongauer. Köln 1926; *S. Gerschmann*: Der Meister E. S. und sein Einfluss auf die deutsche Plastik. Leipzig 1928. – E. S. mester tanulmányozásához elengedhetetlenül fontos kiállításkatalogusok: *Alan Shestack*: Master E. S. Five hundredth anniversary exhibition. Philadelphia 1967; *Richard W. Gassen*: Druckgrafik des 15. Jahrhunderts. Der Meister E. S. und Martin Schongauer. Ludwigshafen am Rhein, 1980; *Holm Bevers*: Meister E. S. Ein oberrheinischer Kupferstecher der Spätgotik. München–Berlin 1986–1987. L. ugyancsak az utóbbi kiállítás recenzióit: *Christiane Anderson* in: Print Collector's Newsletter XVIII. 1987, 167–170; *Filed Kok*, *Jan Piet* in: Kunstchronik XL. 1987, 597–602; *Fritz Koreny* in: Print Quarterly IV. 1987, 304–308.

16 L. 155, L. 156, L. 157, L. 158.

17 L. 31, L. 32.

18 L. 60.

19 Angyali üdvözet, L. 12; Jézus születése, L. 23.

20 E. S. mester németalföldi kapcsolatairól I.: *Alfred von Wurzbach*: Wann war der Meister E. S. in den Niederlanden? In: Repertorium für Kunstwissenschaft XVI. 1893, 214–216; *Max Lehrs*: Wann war der Meister E. S. in den Niederlanden? In: Repertorium für Kunstwissenschaft XVII. 1894, 40–45; *Klaus Niehr*: Eine Beobachtung zu Meister E. S. In: Nobilis arte manus. Festschrift zum 70. Geburtstag von Antje Middeldorf Kosegarten. Hg. *Bruno Klein* – *Harald Wolter*. Dresden–Kassel 2002, 290–304.

21 Berlin-Dahlem, Staatliche Museen, Skulpturengalerie, Inv. Nr. 7055. A további szobrászati és grafikai párhozamokat I.: *Edith Hessig*: Die Kunst des Meisters E. S. und die Plastik der Spätgotik, Berlin 1935, 56–58; *Shestack* i. m. (1967), cat. 18.

22 *W. L. Schreiber*: Holzschnitte mit Darstellungen der Heiligen Dreifaltigkeit, Gottvaters, Jesu Christi und der Jungfrau und Gottesmutter Maria. Leipzig 1926, 983, 984, Nr. 736–1173; *The Illustrated Bartsch* 163 (Supplement) German Single-leaf Woodcuts before 1500. Ed. by *Richard S. Field*. Abaris Books, 1990, 983, 984.

23 *Anna Bovero*: Tutta la pittura di Carlo Crivelli. Milano 1961, 27; *Luca Geroni*: Carlo Crivelli e il monogramista E. S. In: Mitteilungen des Kunsthistorischen Instituts in Florenz XL. 1996, 222–231; *David Ekserdjian*: A print source for Boticelli: a devil by the Master E. S. In: *Apollo* 148. 1998, no. 441, 15–16.

24 Carlo Crivelli művészetéhez I.: *Ronald Lightbown*: Carlo Crivelli. Yale University Press, New Haven–London 2004.

25 1491–1492, 29 × 32,5 cm, London, National Gallery.

26 1488–1489, 51 × 15 cm, Denver, Art Museum; 1491, 173 × 145 cm, London, National Gallery.

27 Porto S. Giorgio-oltár, 1470, 45 × 117 cm, Detroit, Institute of Arts; Ascoli, dóm, főoltár, 1473, 61 × 64 cm; Ascoli, S. Domenico, 1476, 69 × 63,5 cm, New York, Metropolitan Museum of Art; 1485, 87 × 52 cm, Boston, Museum of Fine Arts; S. Pietro di Muralto oltár felső része, 1488, 106 × 203 cm, Roma, Musei Vaticani, Pinacoteca; Mária megkoronázása-oltár felső része, Fabriano S. Francesco főoltár, 1490–1493, Milano, Pinacoteca di Brera.

28 *Hoffmann Edith*: Jegyzetek a régi magyar táblaképfestészetéhez. In: *Archaeologiai Értesítő* L. 1937, 9–10, 13, 26, 29.

29 *Barbara Wenzel*: Die Engelweihe in Einsiedeln und die Kupferstiche vom Meister E. S. In: *Stadel-Jahrbuch* N. F. XV. 1995, 121–144.

30 München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 14 790, f. 211v.

31 München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 20 110, f. 114r.

UNKNOWN COPIES OF ENGRAVINGS BY MASTER E. S. AT THE UNIVERSITY LIBRARY OF BUDAPEST

The manuscript registered as „cod. lat. 109.” belonging to the Department of Manuscripts of the Budapest University Library, is an important codex in the terms of philology and history of art alike. The two engravings, to be found on the the inner side of the front and back cover and detached during the recent restoration, have not yet been attributed to anybody. The present study proposes the German engraver and draughtsman Master E. S., active between 1450 and 1470, as their author. The research contributes to the scholarship of the Master E. S., mainly with regard to the use of his images in manuscripts.

The genre of the Latin codex, written in the third quarter of the 15th century is a prayer-book. The manuscript is composed of four main units: the verse prayers written by „doctor Achilles” for the feasts of the ecclesiastic year, prayers for the feasts of Mary, prayers for saints and hymns for different festive occasions. Besides the saints honoured in the whole of Europe some locally venerated saints are also featured. This allows us to suppose an origin of Central- or South Germany or Bohemia.

The engraving detached from the front cover represents the Pietà, while the other one originally stuck onto the back cover depicts the martyrdom of St. Sebastian. The both engravings are recognized by the researches as the work of Master E. S., however the examples of this codex have been unknown until now. In the engraving representing the martyrdom of St. Sebastian, striking corrections with pencil were done by a later hand. The Pietà detached from the front cover follows the composition of Gothic statues. The iconography closely corresponds with the Avignon Pietà, now Louvre, Paris.

TÜSKÉS Anna, 1077 Budapest, Rózsa utca 24.,
tuskes.anna@freemail.hu

Kulcsszavak: E. S. mester, Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 109, Szent Sebestyén mártíromsága, Pietà, rézmetszet, 15. század / *Key words*: Master E. S., Budapest University Library Cod. Lat. 109, Martyrdom of St. Sebastian, Pietà, engraving, 15th century.